

= Saulės sodai =

Daiva VAITKEVIČIENĖ

Saulės gyvenimas ir darbai yra kasdieninė dangaus apeiga žemei: kiekvieną rytą Saulė išteka iš vandenų ir važiuoja rateliais aplinkui žemę. Ta apeiga tokia kasdieniška, tokia žinoma ir įprasta, kad, regis, nereikalauja jokių papildomų paaiškinimų. Kasdien vykstantis stebuklas įvelka paslaptį į atspindintį rūbą, ir išraiška ima imituoti prasmę – daug dalykų lengvai paaiškiname siedami juos su Saule, neklausdami savęs, ar pačios Saulės paslaptis jau yra mums žinoma. Tai atspindi Saulės simbolikos tyrinėjimai, pavyzdžiui, soliarinė ornamentika interpretuojama kaip Saulės (ar Saulės kulto) *ženklai*, o ne kaip tų ženklų *reikšmės*. Nenorėdama įsipainioti į šį tradicinį „soliarizmą“, bandysiu daiktų neaiškinti jų sąsaja su Saule, bet interpretuoti Saulę per daiktus, antraip tariant, per mitinio universumo figūras. Saulę kaip mitinę būtybę išreiškia jai priskiriami daiktai – vežimas, kuriame ji keliauja per dangų, patalai, kuriuose ilsisi naktį ir kuriuos jai pakloja Vakarinė žvaigždė, Saulės ašaros, išlietos dėl našlaitėlių, Saulės obelų sodai ir t.t. Iš karto neįmanoma aprėpti visų Saulės kontekstų, tad šioje fragmentiškoje apybraižoje apsiribosiu vienu aspektu – Saulės ryšiu su augalijos sfera, t.y. su visu tuo, kas gali dygti, augti, žydėti, bręsti, vysti, lūžti, pūti. Ši Saulės gyvenimo aspektą patogiau aptarti apžvelgiant lietuvišką bei latvišką medžiagą: latvių tautosaka užpildo spragas, atsirandančias tyrinėjant lietuvių tautosaką kaip senosios baltiškos kultūros palikimą ir bandant restauruoti mitologinę tautosakos prasmę.

Saulė sodininkė

Dievas kūrė pasaulį pačioje *pradžioje*, kai „nebuvo nei žemės, nei saulės, nebuvo nieko, tik tai vien vanduo“ (Kaip atsirado žemė, 18). Ir vis tik tuo metu „ant dugno tų vandenų“ *jau buvo* „truputis žemės“. Tą patį galima pasakyti ir apie dangaus platybę – dangus neaprepiamas ir beribis („Pati plati, pats dar platesnis“), bet tuo pačiu ir labai konkretus, suvokiamas kaip reali žemiška sodyba, susidedanti iš Dievo namo, klėties, jaujos, pirties ir didelio gražaus sodo (Dievo sodybos aprašą galima rasti, pavyzdžiui, pasakoje AAT 804A – apie dviejų senukų kelionę pas Dievą pupos stiebu). Dievas labai užsiėmęs įvairiais dangaus reikalais, taip pat kelionėmis po Žemę (nors sklinda gandai, kad po Žemę senelis Dievas jau kuris laikas nebevaikščioja), tad savaime suprantama, kad sodą prižiūrėti tenka kažkam kitam. Labiausiai toms pareigoms tinka Saulė, kurios jau pats veidas skleidžia dangaus šviesą, leidžiančią augti ir žydėti dangaus bei žemės medžiams („Saulėlė gera daro – viską augina“, LKŽ). Saulė – sodų sodintoja yra tradicinis lietuvių dainų vaizdiny:

Saulala sadina, lylia,
Aš regėjau, sadina lylia.
SIS 92

Saulė sodą sodino,
Darže vietą dabino,
Dobile baltasai,
Dobile baltasai.
SIS 600

Saulė, obelų sodų sodininkė, pati apsireiškia kaip aukso obuolys: „Aukšinis obuolėlis pro langą šviečia“ (LTtV 3538), o panorėjusi pasirodyti kaip antropomorfinio pavidalo deivė, ji keliauja su obuoliu – grožio ir dieviškų galių simboliu – rankose:

Noiet Saule vakarā
Zeltābolu mētādama;
No rītiņa uzlēkdama,
Sijā tīru sudrabiņu.

Leidžias saulē vakare
Aukso obuolį svaidydama;
Nuo rytelio užtekēdama
Sijojā grynā sidabrēlī.

LD 33881

Saulė yra tikra dangaus sodininkė, nes kiekvienas prarastas obuolys Saulei atrodo kaip kosminė netektis:

Gauži raud Saulitė
Ābeļu dārzā,
Ābelei nokrita
Zelt' ābolītis.
Neraudi, Saulite,
Dievs dara citu
No zelta, no vaŗa,
No sudrabiņa.

Graudžiai verkia Saulytė
Obelų sode,
Obeliai nukrito
Aukso obuolėlis.
Neverk, Saulyte,
Dievas daro kitā –
Iš aukso, iš vario,
Iš sidabrēlio.

Saulės ašaros dėl nukritusio obuolio labai primena našlaičių ašaras dėl nukrėstų obuolėlių:

Sniegas sniegti, lietus lyja,
Nēr kur dedas su žirgeliais,
Nēr kur dedas juodbērēļiais.
Ir inleidžiau *žalian sodan*,
Ažusakiau nenulaužti,
Aukso šakos nenulaužti,
Nenukrēsti obuolēliū.
Ir nulaužē aukso šakā,
Ir nukrētē obuolēliū.
Siuntē tėvas siratēlē,
Kad surinktū obuolēliū.¹
Ne tiek tynai obuolēliū,
Kiek siratos aŗarēliū.

GRA 340

Sodas, kuriame auga auksašakės obelys su auksiniais obuoliais ir kuriame verkia Saulė ir našlaitėliai, yra savotiška paguodos žemė – tai vieta, kur galima numaldyti skausmą: „Neraudi, Saulite, Dievs dara citu“, „Davė tėvas skariutėlę / Nusišluostyt aŗarėles“ (variantuose vietoje *tėvas* – *Dievas*). Paguoda susijęs ne tik su vieta (Dievo

sodu, plg. „Saulė nuraškė paparčio žiedą, Dievas maldė našlaitėlius“), bet ir su obelimis – obuolys siejasi su liūdesiu, paguoda ir apskritai širdies dalykais (jau nekalbant apie obuolį kaip meilės simbolį), nes verksmą galima apsaityti tokiu dialogu:

- Kur buvai?
- Ant kalno.
- Ką veikei?
- Burną prausiau.
- Kuo prausei?
- Ne lytu, ne snigtu.
- Ką valgei?
- Devynširdį. (Kai verkia).

LTR 2198 (109), 1884 m.

Ašaros yra ne sniegas, ne lietus (plg. „Ar čia lyja, ar čia sninga, ar nuo medžių rasa krinta“, – mirusi mama klausia ant kapo verkiančios našlaitės, LTt III, 154), devynširdis yra obuolys (Suedzau dewinszirdį. Obuls. LMD I 710 (162)). Apie obuolį sakoma: „Širdis perverta, ant medžio pakarta“ (Obuolys, LMD I 1002 (312–21). Širdis lietuviams susijusi su jausmais – tiek su skausmu ir liūdesiu, tiek su džiaugsmu ir linksmumu. Emocines reikšmes išduoda jau etimologiniai ryšiai: širdis: *širdytis* „jau-dintis, sielotis“: *širdgėla*. Į emocinį širdies spektrą įeina ir ašaros:

Verksi, dukrele,	Ims vainikėlį,
Verks tavo širdelė.	Dės muturėlį,
LKŽ	<i>Virkdins</i> tavo širdelę,
	Dilgins skaisčius veidelius.

LKŽ: JSD 567.

Tad verksmas yra visų pirma širdies savybė. Tą patį galima pasakyti ir apie ramybę – nusiraminti, vadinasi suteikti ramybę širdžiai:

Širdužė mano,
Klaidūne mano,
Kame tave nuramdysiu?

LKŽ: Klvd 27.

Neatsitiktinai ramybė dažnai apibūdinama kaip *širdies ramybė* ar *sielos ramybė* (LKŽ). Lietuvių etiketo normose dažnas ir maloninis epitetas *širdelė* „geras, mielas, malonus žmogus“ (LKŽ). Maloniai būsenai nusakyti vartojamas posakis *saldu ant širdies* „smagu, gera“. Skoniniai malonumai mus moko, kad „Rūgštimas saldimas – širdies atgavimas“ (LKŽ), t.y. nuo šių skonių atsigauna širdis. O tokius skonio (beje, ir širdies, plg. pasakymą *tuščia širdimi* „nevalgęs negėręs“) reikalavimus atitinka būtent obuolys – saldus rūgštus valgis („Saldus – ne medus, pakabintas nelaša. Obuolys“, LTR 658 (115), „Viršų medžio rūgšti duona auga. Obuolys“, LMD I 234 (2)). Todėl, pereidami nuo fizinio panašumo prie emocinio, obuolį metaforiškai galėtume prilyginti devynioms širdims. Tad obuolys su širdimi siejasi dviem skirtingais aspektais: (1) obuolio sėkliukės panašios į mažas širdeles, o obuolio sėklalidis vadinamas *širdimi*, *širdele* (LKŽ: „Obuolį suval-

gė, o širdį pasvirkos paleidė.“); (2) obuolys atgaivina širdį („Rūgštimas saldimas – širdies atgavimas“). Todėl Saulė, aukso obuolio savininkė ir dangaus sodų augintoja (šeimininkė), yra taip pat ir širdies sielvartų ramintoja bei našlaičių globėja. „Saulite – meila siva, / Tėi bour(in)išu meiluojuo“ (Saulytė – meilinga moteris, našlaičių myluotoja, Tdz 38252), „Ai saulite, miła, balta, Sėrdienišu māmuliņ! Rokas kājas sasildij’, Valodiņas vien nebij’ (Ai saulyte, miela, balta, Našlaitėlių motinėle! Rankas kojas sušildei, tik kalbužės neturi, Tdz 38241).²

Saulės darželis

Saulė, našlaičių ramintoja ir globėja, savo globotinius bei svečius myluoja už šio pasaulio ribų, ir jos soduose gali pasisvečiuoti tiek našlaitės, tiek toli iš namų iškelia-vusios marčios:

Kur, Saulėit, kavejis,	Kur, Saulyte, užtrukai,
Ka tu agri naizlėci?	Kad anksti neužtekėjai?
– Aiz kalņeņa, aiz utora	– Už kalnelio, užu antro
Borineiti appuškoju.	Našlaitėlę dabinau.

LD 4357

Ne daniule kukava, lilia.
Mūsų sesia verkava, lilia,
Neleidžiama un matuļi, lilia.
– Leidit mani, kukava lilia,
Un matuļi, kukava lilia.
Atsivarau, kukava lilia,
Margas karveles, kukava lilia,
Pasiganau, kukava lilia,
Šilkų pieveļej, kukava lilia.
Pasigirdau, kukava lilia,
Sraujaj upeļej, kukava lilia,
Susivarau, kukava lilia.,
Saulės darželin, kukava lilia.

SIS 1197.

Ir šiandien gyvi pasakymai *saulės viešnia* „bijanti saulėje nudegti moteris“, *saulės svetys* „bijantis saulėje nudegti vyriškis“, *saulės marti* „labai graži (moteris)“ (LKŽ). Kas svečiuojasi pas Saulę ar giminiuojasi su ja, yra šviesus, baltas, nes šviesūs dalykai apibūdinami juos prilyginant Saulei: *kaip saulė šviesi* („Jaunoja įėjo gryčion kaip saulė šviesi“, LKŽ); *balta kaip saulė* („Duona balta kap saulė“ LKŽ: Ign. „Baigt rugiai pjaut su saule – duona bus baltesnė“ LTR 12 (192)).

Pasakymams *saulės svetys*, *saulės viešnia* galima pritaikyti ir „transcendentinę“ interpretaciją, nes danguje lokalizuojamame Rojaus darželyje svečiuojasi mirusieji:

Dziedot dzimu, dziedot augu,
Dziedot mūžu nodzīvoju.
Dziedot Laimi (*Sauli*) ieraudzīju
Paradīzes dārziņā.

LTDz 1, 342 ir var.

Dainuodama gimiau, dainuodama augau,
Dainuodama amžių nugyvenau.
Dainuodama Laimę (*Saulę*) išvydau
Rojaus daržely.

Dzižūt augu sėtinai,
Dzižūt goju pasaulė;
Dzižūt nōvi sagaideišu
Rajā rūžu dōrženā.

Dainuodama augau kiemelyj,
Dainuodama į žmones ėjau;
Dainuodama mirtį sutiksiu
Rojaus rožių darželyje.

LTdz 1, 343 L (2)

Tad Saulės sodas bus tas pats Rojaus darželis – „puičiausias ir gražiausias daržas, kuriame auga medžiai visoki su stebuklingiausiais ir gardžiausiais vaisiais (aukso lapais, deimanto obuoliais) (...) ir amžina diena viešpatauja; aplinkui tą sodą viskas yra tamsume“ (Basanavičius 1928, 21). Kaip rodo latvių dainos, Rojaus daržo gėlės yra rožės, arba, tiksliau, piliarožės – latvių dainų *roze* yra „kokroze, kāršu roze“ („piliarožė“). Tai tos pačios gėlės, kurios puošė latvių ir lietuvių mergelių darželius, tad merginos darželis yra savotiškas asmeninis rojus. Beje, Saulė irgi kaip merga ravi ir laisto savo darželį, čia galima pasiskinti rūtų vainikėliui:

Insistočiau, sodino lile,
Saulės darželin, sodino lile,
Nusiskinčio, sodino lilia,
Žalių rūtų, sodino lylia,
Nusipinčio, sodino lylia,
(...)
Vainikėlį, sodino lilia.

SIS 1198.

Mėnulis sėjo,
Saulė ravėjo,
Skalsus lietutis paliedinėjo.

LTR 1829 (771)

O jūs kalveliai, mano broleliai,
Jūs man nuliekit aukselio kupką,
Aš palaistysiu žalią rūtelę.

Balys 1948, 120

Gėlių darželis turi dvi aiškias funkcijas. Visų pirma jis apibūdina netekėjusios merginos statusą ir yra susitikimo su būsimu vyru vieta:

Dziedot dzimu, dziedot augu,
Dziedot mūžu nodživoju;
Dziedot mani ieraudzija
Tautiets rožu dārziņā.

LTdz 1, 1, 339

Dainuodama gimiau, giedodama augau,
Dainuodama amžių nugyvenau.
Dainuojančią mane išvydo
Bernelis rožių daržely.

Nuotakos temą vysto ir lietuviškos Jurginių dainos: „Jurgi nežanytas, Jurgi apsižanyk! – Nėra po man mergų, Tiktai viena rožė, Ir ta darže auga. (...) Rūteles išrausiu, Rožę sau paimsiu“ (LTt I, 246).

Kita svarbi darželio reikšmė, mažiau nudėvėta lietuviško skaistumo ideologų, – darželio kaip mirusiųjų erdvės samprata. Mirusiojo vėlė gyvena rožių darželyje:

Ozols auga, zari dega,
Gailis dzied galiņā

Ažuolas auga, šakos dega,
Gaidys gieda viršūnėlēj.

Es nezinu kālabad
Māmiņ' mani neredzēja;
Es ozola galiņā
Biju rožu dārziņā.

Aš nežinau kodēlei
Mamužē manēs neregējo;
Aš āžuolo viršūnēlēj
Buvau rožių daržely.

Tdz 55205

Vėlė taip pat gali gyvuoti kaip rožės žiedas, plg. „Juk tai ne rožių žiedelis. Tai dvase jauno bernelio, / Kur's miręs dėl smutnybės“ (KlvD 113). Kitu atveju tas pats įvaizdis gali pasirodyti kaip mirusio pasidabinimas rožių žiedais:

Dziedot iesi dvēselīte
Dieva dēla dārziņā,
Dieva dēla dārziņā
Rozītēm puškoties.

Giedodama eisi, vēlele,
Dievo sūnaus darželin,
Dievo sūnaus darželin
Rožytėmis puostis.

LTdz 1, 347 L (1)

Rožės vaizdinys būdingas tiek folkloriniam mirties pateikimui (pvz., ant seselės kapo „žyd raudonas rožes, Žaliū žalias rūteles“ LTR 1782 (101), tiek ir etnografinėi tradicijai. Iš L. Jucevičiaus XIX a. Žemaitijos aprašymų matyti, kad rožės sudaro tradicinių įkapių dalį – „žemaičiai karstą iš vidaus iškloja plona drobe, įvairiais raštais išsiuvinėta ir laukinėmis rožėmis apkaišyta, kuri ir vadinama įkapėmis“ (SDŽ, 219). Kodėl rožė siejama su mirtimi ar pomirtiniu gyvenimu, galima spėti iš karinių dainų, aprašančių kario mirtį:

Kur *kraujas* tiško,
Ten *rožė* dygo,
Kur galva krito
Žemčiūgai blizga.

Kur galva krito,
Bažnyčią statė,
Kur *kraujas* bėgo,
Rožė žydėjo.

KID 467

LTR 701 (55)

Rožė yra figūratyvinė *kraujo* – gyvybės skysčio – išraiška, galima įsivaizduoti, kad mirties akimirka kraujas – fizinė gyvybės esencija – pereina į mažiau materialią būseną, išreiškiamą Rojaus rožės žiedu. Tai paliudija mįslių metaforos, pvz., „Karvė subliovė, tvorą sugriovė, raudona rožė pražydo. – Kiškis nušautas“. (LTR 37 (1158)). Antra vertus, raudonos rožės metafora išreiškia pačią Saulę; plg. „Kalėdų rytą rožė pražydo“ (Greimas 1990, 472) ir „Kalėdų rytą Saulė pražydo“ (TD IV, 140). Skaisčiai raudona kraujo spalva atitinka ugnies spalvą, todėl kraujas tautosakoje reiškia ugnį ir yra Saulės – aukso obuolio – skystojo būvio išraiška (Saulė galinti būti ir kieta kaip metalas, ir skysta kaip kraujas). Užkalbant kraujo tekėjimą, tariamas ugnies arba Saulės vardas: „Ugniavystas kraujas, paparčio žiedas. Aprimo upė. Tegul šitas kraujas nustos tekėti“ (LTt V, 9307); „Saulės pienas, akmenio kraujas, saulės aptemimas, kraujo nustojimas“ (LTt V, 9306). Saulė kaip kraujo – gyvybės skysčio – purslas turi dvejopą apibrėžimą, atitinkančią latvišką Saulės dichotomiją: *šī* Saule „šio pasaulio saulė“ ir *viņa* Saule „ano pasaulio, mirusiųjų saulė“. (1) Būdama visa auginanti, Saulė reiškia gyvybę kaip kraują; (2) kaip mirusiųjų sodo šeiminkė Saulė reiškiasi rožė – transformuotu kraujo pavidalu. Saulės daržo kaip tobulo mirusiųjų pasaulio nostalgija matyti dainose, kuriose mirusysis pageidauja jį palaidoti rožių darželyje:

Rociet mani, kur rakdami, Kapsētā nerociet; Rociet man rožu dārzā, Zem magoņu lapiņām.	Kaskit mane, kur bekasit, Kapinēse neužkaskit; Kaskit mane rožņu daržē Po aguonų lapeliāis.
---	--

Tdz 49517

Mani pakavokit An aukšto kalnelio, (...)	Mani apsodykit Raudonom roželēm. KID 1 671
--	--

Tad *rožņu daržas* yra arba simbolinė mirusiųjų buveinė, arba vieta, iš kurios galima patekti į palaimingą vėlių gyvenvietę. Todėl rožė tampa stebuklingu žemę ir dangų jungiančiu medžiu:

– Žemynėle žiedeklėle,
Kur sodinsiu rožņu šakelę?
Kur rasiu tėvą močiuotę?
Iš rožņu kelmaičio
Išaugo didis medaitis –
Šakos iki debesėlių.
Užkopsiu ant debesėlių
Per tas rožņu šakeles.

RD 1, 84

Galima daryti prielaidą, kad prie namų sodinami darželiai turėję ne vien estetinę ar socialinę vertę, bet, visų pirma, atlikę religinę paskirtį – buvę namų vėlių buveinės. Kaip matyti iš dainų, analogiškas rožņu darželis minimas apdainuojant kapą. Latvių dainos rožņu daržus teigia esant už Dauguvos (upės, skiriančios gyvųjų ir mirusiųjų pasaulį):

Aiz Daugavas rožu dārzi Baltā smilšu kalniņāi: Pārceliet, bāleliņi, Lai es viju vainadziņu.	Už Dauguvos rožņu daržai Baltam smilčņu kalnužēly, Perkelkit, brolužēliai, Kad aš pinčiau vainikēļ.
--	--

LTD 3, 2115

Šioje dainoje rožņu darželiai siejasi su mirties tema dviem aspektais – kaip esantys už vandenų, anapus šventosios Dauguvos (plg. „Dauguvėlē juodaakē, Juoda teka vakare, Kaipgi juoda netekē, Pilna brangių vėlelių“ – Mežalē, 1992, 188) ir kaip augantys „baltam smilčņu kalnužēly“, t.y. kapeliuose. Šiais aspektais mirties tema plėtojama horizontaliaja pasaulių išsidėstymo kryptimi. Bet ta pati rožė, kaip matyti iš L.Rėzos užrašytos dainos, išreiškia ir vertikaliąją pasaulių sandūrą – ji auga į dangų, kuriame irgi galima susitikti su mirusiais. Tai dar kartą paliudija ir latviškas siužetas, artimas rėžiškajam ir lokalizuojantis rožę būtent tame pačiame „baltam smilčņu kalnužēly“:

Es iedēstu baltu rozi Baltā smilšu kalniņā; Tā izauga liela, gara, Līdz pašami debesīm. Es užkāpu debesīs Pa rozītes zariņiem. Es redzēju Dieva dēlu Sirmu zirgu seglojam.	Pasodinau baltā rožē Baltam smilčņu kalnužēly; Didelē aukšta išaugo, Lig paties dangaus. Aš užkopiau į dangų Per roželės šakeles. Aš pamačiau Dievo sūnų Širmą žirgą bebalnojanč.
---	--

– Dievs palidzi, Dieva dēli, Vai redzēji tēv' ar māti?	– Diev padēk, Dievo sūnau, Ar nimatei tėvo motēs?
---	--

Drizule 1994, 158

Rožės, augančios ant kapo ir siekiančios dangų, yra tiltas tarp žemės, kurioje palaidotas mirusysis, ir dangaus, kuriame gyvena jo vėlė (plg. „Klausiau Dievo sūnų, / Ką beveikia tėvas motė? (...) Vien tik švarų darbą dirba / Aukštuos Saulės kalneliuos“ – Drizule 1994, 158). Žemės rožņu darželis yra tik dangaus rožņu darželio atitikmuo. Kad dangiškame Saulės ar Dievo darželyje, kitaip vadinamam Rojaus darželiu, auga būtent rožės, vėlgi rodo latvių mitologiniai siužetai:

Dieva dēlis pirti dara Apakš kupla ozoliņa. Tur atjāja milš Dievinis Ar Māriņas kumeliņu, Ielaiž rožu dārziņā, Pieliek mani par ganiņu. Pielikdamis pasaciņa, Lai nerausta zelta rozēs.	Dievo sūnus pirtį daro Po vešļu āžuolēliu. Čia atjojo mielas Dievutis Su Maružēs žirgelīu, Leidžia rožņu darželin, Mane stato paganyti. Pastatydamas prisakē Kad neskinčiau aukso rožēs.
--	---

Drizule 1994, 159

Toks „rožinis“ Rojaus, sielų buveinės įsivaizdavimas giliai įsispaudęs į liaudiškąją pasaulėjautą ir gyvuoja netgi sapnų pavidalu – tokią Rojaus patirtį pateikia Jonas Martinkėnas iš Ignalinos r., Ažušilės k.: „Rajus gražus labai atrodo. Sapnavau vieną kartą: radas, atsidade dungus, e gražumas, e gėlas, e tulpes visakias auga! „Nuraš-kai tu man, brangiaja, nar vienu, nusinešiu un žemę aš jų, rožį!“ „Negalima, – saka, – anas irgi sielas turi“ (LTR 6366(46)). Nenuostabu, kad prie namų sodinami darželiai gali būti ir šeimos mirusiųjų buveinė. Tokio įsivaizdavimo nuotrūpa užfiksuota Varėnos r., Kaniūkų k.: „Kadu žmogus miršta, o pamirus kiek laiko būna gėlėsna, kol jį kur paskiria, paskui iš tų gėlių vėl skirsto po žmones, ir vėl gema ir auga žmonės“ (Stanikaitė 1995, 77). Tad bendrieji mitiniai vaizdiniai leidžia gėlių darželį hipotetiškai identifikuoti su namų Rojumi ar sodybos vėlių buveine. Netgi darant prielaidą, kad darželių kilmė vėlyva, aki-vaizdu, jog bendrosios mitinės reikšmės keliauja drauge su mitinėmis figūromis, ir rožņu simbolika įgyja naujus transformuotus pavidalus.

Netgi XX a. užrašytuose tikėjimuose liudijamas tiesioginis rožės ir mirties ryšys: „Rožņu nesodink palangėn, kad po pamatais jų šaknys neaugtų, nes tada gaspadinė mirs. Užtat pas mus niekas arti namo rožņu nesodina, bet stengiasi jas sodinti kuo toliausiai nuo trobos, darželio vidury“ (Balys 1986, 1856).

Su gėlių sodinimu prie namų susiję ir kiti paslaptingi dalykai – merginų darželis nėra laisva fantazijos ir grožio sritis, bet magiškai reglamentuota veikla, pvz., „Kad žolynai darželyje gerai augtų, reikia po jų šaknimis užkasti padėjus pinigų“ (Balys 1986, 1798), „Sodinant bijūną reikia po jų šaknimis užkasti kokia nors galva (varlės, pelės ar viščiuko), to nepadarius neaugs“ (Balys 1986, 1847). Gyvos galvos pakasimas įeina į platesnę aukojimo temą

– darželyje užkasta gyvulio galva reikšminga dvigubai – auka siejasi ir su darželiu, ir su gyvuliais: „Sodinant bijūną reikia po šaknimis pakišti gyvulio galvą, tai nestips gyvuliai“ (Balys 1986, 1849). Analogišką atvejį matome laidotuvių papročiuose: „Jeigu šeimyna mato, kad ruošiasi mirti tėvas arba diedukas, tai sako, kad reikia papjauti veršelį arba paršelį, nes gali gyvuliai gaišti“ (Balys J. 1981, 593). Laidotuvių auka suprantama kaip mirusiojo dalies atidavimas: „Pagrabui reikia papjauti gyvulį, nes *vis tiek savo atsiims*. Kručo pagrabui nieko nepjovė, tai dvi avys nustipo“ (Balys 1981, 594).

Darželio sodinimas susijęs su ritualine veikla. Tą patį galima pasakyti ir apie sodus – Saulės dangiškų sodų analogiją žemėje. „Kad pasodintas medelis prigyty ir augty, reikia jį pasodinus paliet šiltu paukščio ar gyvulio krauju“ (Balys J. 1986, 1884). „Jeigu obelis neveda vaisių, tada po medžiu užkasa kokį gyvulį (Ariogala, Kalesnykai, Marcinkonys), gyvus kačiukus (Veisiejai, Liškiava), gyvą šunį (Seirijai, Alytus)“ (Slaviūnas 1947, 182). Obelys ir kiti sodo medžiai lietuvių pasaulėjautoje yra vėlių buveinės – „negalima kirsti obelys, grūšios ir visi vaisiniai medžiai, nes sako, kad tuose medžiuose gyvena protėvių dūšios“ (Balys 1986, 121, Nr. 1928). „Jei kas nukerta vaisinį sodintą medį, tai ir tas žmogus tuoj mirs“ (Balys 1981, 1065).

Vėlių lokalizavimas medžiuose yra bendra lietuvių mitologijos tema, prie namų esantys sodai ir darželiai išskirtinai siejasi su tų namų, šeimos vėlėmis. Todėl sodai ir darželiai (*obelys* ir *rožės*) turi labai konkretų mirties aspektą, reprezentuoja iš kartos į kartą einančią mitinę šeimos patirtį.

Galima daryti prielaidą, kad šis mirties aspektas yra tik viena iš keleto reikšmių, kurias galima perskaityti obelių ir rožių simbolikoje (taip pat Saulės sodai yra ne tik mirusiųjų Rojus, bet ir dangiškųjų dievybių rezidencija). Akivaizdu, kad darželis tradicinėje lietuvių sodyboje turėjo sakralinį statusą. Anot A. Mažiulio, „mūsų ūkininkas darželiui rodė savo pagarbą jo kampe statydamas kryžių, tuo išskirdamas iš kitų sodybos vietų“ (LE 341).

Baigiant apie darželius, reikėtų aptarti idealiojo Saulės daržo struktūrą (beje, merginų darželių sandara ir išplanavimas dar tebelaukia atidesnio tyrinėtojų dėmesio). Jo raktas yra skaičius *devyni* (plg. devynširdis), kuris, kaip žinia, lietuviams (ir latviams) reiškęs begalybę, visų galimybių išsėmimą (Greimas, 1990, 365). Šiuo požiūriu ypač iliustratyvi L. Rėzos paskelbta chrestomatine tapusi daina apie Saulės dukrytę, ieškančią, kur išskalbtį ažuolo krauju sulaistytus drabužius:

– O kur, mamyte mano, Drabužius išmazgosiu, Kur kraują išmazgosiu?	– O kur, mamyte mano, Drabužėlius išdžiovinsiu, Kur vėjį išdžiovinsiu?
...	...
– Eik pas tą ežeratį, Kur tek devynios upatės.	– Dukryte, tame daržaty, Kur aug devynios rožatės.
...	...

– O kur, mamyte mano,
Drabužiais apsilvilksiu?

...

– Dukryte, toj dieneleį.
Kad spįs devynios saulelės.

RD 1, 62

Vieta, kur galima išplauti *kraują* ir išdžiovinti drabužius, ypatinga. Čia teka *devynios upės* ir auga *devynios rožės*. Devynių rožių darže pučia *vėjas*, o *vėjas*, kaip pastebėjo dar K. Būga,³ turi ryšį su vėlėmis (*vėjas: vėlė, vėlė skrenda, sklendo kaip vėjas*). Be to, Rojaus daržą, gulintį tarp didelių upių, saugo Milžinas storalūpis vėjas, kuris „vienu pusterėjimu atgal nupučia tuos, kuriems nedaleista rojun patektie“ (Basanavičius 1928, 21). Viena Vėjo savybių yra greitumas, tad jis gali tarnauti Saulės pasiuntiniu ir tarpininkauti tarp šio ir ano pasaulio:

Saulelės prašiau,
Širdelės prašiau:
– Atsiųsk, sauleli,
Greitą vėjelį!

Vėjelis nuneš
On aukšta kalna,
On aukšta kalna,
Kur motineli.

Rėzos dainoje yra ir *devynios saulės* (iš dainos „Kai mažas buvau, žansiukus ganiau“). Skaičių devyni lietuvių dažnai keičia *septyniais*, o pasakymas „*septynios saulės* patekėjo“ reiškia „atėjo džiaugsmas“ (LKŽ). *Devynios dienos švenčių* dabartinėje lietuvių kalboje turi prasmę *niekada*, pvz., sakoma: „Kai ateis devynios dienos švenčių, tada pailsėsi“ (LKŽ), bet anksčiau greičiausiai turėta omenyje reikšmė „kai numirsi“, t.y. poilsis dausose, šventės Rojaus darže, „septynių saulų“ džiaugsmas. Todėl tą laiką, kuomet „spįs devynios saulelės“, galima projektuoti kaip vietovę, kurioje šviečia devynios saulės. O kadangi Rojaus darže auga devynios rožės, kurios yra simbolinė Saulės išraiška („Kalėdų rytą rožė pražydo“), tad devynias saules galima lokalizuoti Rojaus, arba Saulės, darže. Taip Saulės daržas (Saulės sodas) pasirodo besąs tikrosios dausos, kuriose augančios devynios rožės (devynios saulės); nes vėlės žydi kaip rožės (arba, nuosekliai mąstant, – šviečia kaip saulė). Saulės daržas (vėlių darželis) įsivaizduojamas ir kaip Saulės vainikas, kurį nukala Dangaus kalvis arba Dievo sūnūs ir kuris, Mannhardto teigimu, yra ne kas kita, kaip užtekančios arba nusileidžiančios saulės spinduliai: „čia kalbama apie pirmuosius šakotus spindulius, matomus danguje prieš pat užtekančią Saulei, ir vakare, iškart Saulei nusileidus. Rytiniai spinduliai sulyginami su rožių vainiku, rožių krūmais, aukšinių rožių darželiu, obelėmis ir t.t.“ (Sudrabs 1929, 425). Tad galima manyti, kad Saulė pateka ir nusileidžia su vėlių palyda, spindindama kaip Saulės vainikas. Tekančios ir besileidžiančios Saulės ryšį su vėlėmis liudija ir lietuviškų dainų standartai – mirties apdainavimas atitinka šį modelį: „*Saulė tekėjo*, kai brolių nušovė, *Saulė leidosi*, kai jį laidojo“ (plg. „Kai saulutė užtekėjo, motinėle graban dėjo. Kai saulutė nusileido, motinėle duobėn leido“ LLDK 5, 234). Šakotas saulės vainikas primena išsišakojusį rožyną. Antra vertus, pačios rožės reikšmėje užkodotas šakotumas, nes *rožė* reiškia ne tik gėlę, bet ir „briedžio, elnio rago išsišakojimą“, *roželė* – „arklio kanopos dvišakumas“ (LKŽ). Kita imanentinė rožės reikšmė yra „susikryžavimas“ – rožė vadinamas „pintinės lankų susi-

kryžavimo vietos išpynimas“ (LKŽ). Latvių dainose dar-
želio rožės sėjamos kryžmai:

Krustām šķērsām rozēs sēju,
Gar malāmi magonītes,
Krustām šķērsām rozēs ziedi,
Gar malāmi magonītes.

LTDz 1, 3344

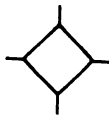
Skersai išilgai rožės sēju,
Iš kraštų – aguonaitės;
Skersai išilgai – rožių žiedai,
Iš kraštų – aguonaitės.

Krustu metu, brinījos, Kryžių dedu stebėdamasi
Savam rožu dārziņam: Savo rožių darželin,
Visapkārt rozēs zied, Visur aplink rožēs žydi,
Vidū zelta magonīte. Vidury – aukso aguona.

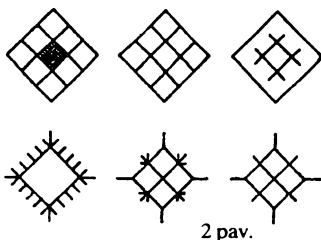
LTDz 1, 3345

Taigi rožę galima įsivaizduoti kaip susikryžavimą arba, tiksliau, kaip susikirtimo taško užpildymą, praplėtimą (plg. „susikryžavimo vietos išpynimas“), keturkampę arba apvalią figūrą, esančią susikirtime. Tokį sankryžos taško praplėtimą galima vaizduoti kaip apskritimą (saulė=aukso žiedas, žr. Greimas, 1990, 468)⁴ arba geometrizuoti ir vaizduoti garsiuoju latvių Saulės medžiu – *Saules koks*. Latvių Saulės medžio centrą sudaro pačios saulės vaizdas, kuris yra geometrizuoto apskritimo ir kryžiaus kombinacija (žr. 1 pav.).

Saulės medžio variacijose Saulė įgyja įvairius pavidalus, suformuojamus įkypų linijų susikryžavimais: latvių tyrinėtojai šį ženklą vadina *Saules zīme* (Saulės ženklas). Saulės ženklai būna dviejų tipų: rombiniai (žr. 2 pav.) ir rožetiniai (žr. 3 pav.).

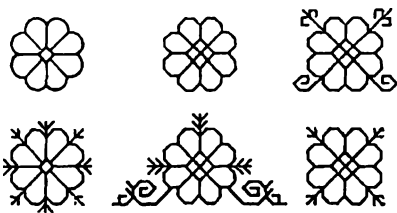

1 pav.

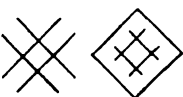

2 pav.

Aštuonlapė rožetė yra ne kas kita kaip rožės imitacija, tad nenuostabu, kad ir lietuviai Saulės ženklą vadina *rožele* (Tumėnas 1989, 15–21). Lietuviška roželė gimininga latviškai rožetei – *Saules zīme* (žr. 4 pav.).

3 pav. Parengta pagal LTDz, 77.

4 pav. Iš kairės roželė, dešinėje – *Saules zīme*.

obuolėlis, jau nebestebina, o *ąžuoliukas* iškart verčia prisiminti mitinių vaizdinių grandinę: *Ažuolas* – ugnis – *Perkūnas* ir t.t. *Saulė*, kurios „tako pakraštėly auga vešlus *ąžuolas*“ (*Kuplis auga ozoliņš /*

Saules takas maliņā. LTDz, 75), turi ryšių su *Perkūnu* – dangaus dvaruose jie, matyt, yra kaimynai ir bičiuliai:

Aiz kalniņā ezariņš Už kalnelio ežerēlis,
Aiz ezara ozoliņš; Už ežero – *ąžuolēlis*;
Saulē kāra vainadziņu, Saulē kabino vainikēļ,
Pērkons savu zobentiņu. Perkūnas – savo kardužēļ.

LTDz, 113

Perkūnas ir *Saulė* artimi kaip dangaus ir ugnies dievai, yra tos pačios ugninės prigimtys. Bendri *Saulės* ir *Perkūno* bruožai (galbūt iš dalies analogiškos funkcijos) figūratyviame plane pasireiškia kaip tarpusavio santykių tinklas, plg., pvz., istorijas apie *Velnią*, pagrobusį *Saulę*, ir *Perkūną*, persekiojantį *Velnią*. Bet šios istorijos – jau kita tema, reikalaujanti atskiros studijos.

Kumpa liepa: Saulė – medžių karpytoja

Yra šioji *Saulė* ir ana *Saulė*. Ji įsivaizduojama ir kaip gėlė (*Pražydo gėlė*, pralinksmino visą pasaulį – *Saulė teka. LMD III 114 (9–13)*), ir kaip tos gėlės skynėja – nuraškanti *paparčio* žiedą:

Paparčia žiedas Saula nuraškys
Tumsioj naktelaj, Paparčia žiedų,
Sirata biedna Dievas numaldys
Unksti rytelia. Siratų biednų.

LTR 1540 (51).

Saulės veikla apima ir gyvybės kūrimą, auginimą, ir – marinimą (*Saula nuraškys – siratos verkė*). Ciklas apima *Saulės* dieną – saulėteky gėlė pražysta, o *skinama* (lenkiam, laužiama, verčiama) – vidury nakties arba saulėlydy:

Kumpa liepa kumpterėjo,
Tetervinė branksterėjo.

(Kumpa liepa – besileidžianti *Saulė*, tetervinė branksterėjo – tuoj ją pakeitė užtekėjęs *Mėnulis*). SLT 411
Pušis linko niekieno nelenkiama.

(*Saulė*.) LMD I 187 (240).

Per visą srietą pušis lūžo,
Per vidurį geniai kirto.

(Naktis, gaidžiai.) LMD I 1063 (832).

Ilga dienala ba tėvėlio,
Do ilgėсна ba motutas.
Sask, saulala, už medėlių,
Griūk, pušala, unt takėlio.

Dulaitienė–Glemžaitė 1958, 178

Krita priede, krita egle,
Cita auga vietinā;
Mira mana māmuliņā,
Tās mūžam neredzēju.

Virto pušis, virto eglē,
Kita augo toje vietoj,
Mirē mano mamuzēlē,
Jau jos amžiais neregėjau.

LMD 20153

Kumpstantis, *lūžtantis*, *griūvantis* medis yra augimui priešingo proceso išraiška. *Saulės* veikla aprėpia ir antrąją gyvybės rato pusę, todėl *saulė* siejama su kelmiais – vėliškojo bei *velniškojo* pasaulio būtybėmis. Kelmai visų pirma yra *Velnio* žinioje (su *velniu* išmainytas arklys virsta kelmu;

velnio kiškiai – kelmai; pragaran įkritusiu ponu velniai veža kelmus; velniai padaro dvarą baloje tarp kelmų, o vietoj stalų uždangsto kelmus ir t.t. (žr. Vėlius 1987, 73–76). Taip Saulės ryšys su kelmais irgi įgyja ano pasaulio skonį. To supratimui galima būtų pasiūlyti ir šią latvių dainą:

Oša celms mežā brauce	Uosio keltas miškan traukē
Migļajā rītiņā;	Miglotā rytelī;
Tas nebija oša celms,	Tai nebuvo uosio keltas,
Tas bij Saules sulainītis.	Tai Saulės tarnaitis.

Ld 23853

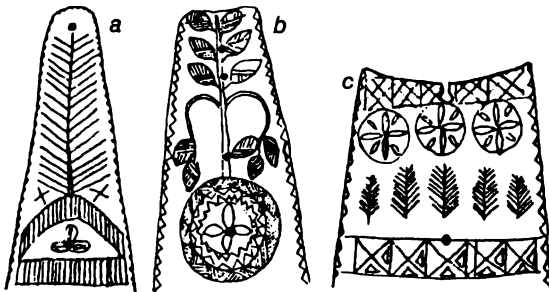
Saulės ir kelmo ryšys nėra visiškai nekaltas, nes Saulės tarnaičio išvaizda labiau primena demonišką, o ne dangišką būtybę:

Oša celmi mažā brauce	Uosio kelmā miškan traukē
Migļajā rītiņā;	Miglotā rytelī;
Dzelža pirkši, vara nagi,	Geležies pirštai, vario nagi,
Matu gali guni met.	Plaukų galai ugnį žeria.

Tdz 55208

Nagai lietuvių tikėjimuose siejami su mirusiųjų pasauliu – gyvam esant reikia rinkti visus nukarpytus nagus, nes „žmogui numirus, reikšė lipt per stiklo tiltą ant to stiklo kalno, o su trumpais nagais negalima busę ant slidumos užsilaikyti“ (Basanavičius 1928, 22). Priešingu atveju „pats velnias iš numestų ant žemės nagų susirankiojęs siuvas sau nagingę kepurę“ (Ibid., beje, į stiklo kalną įkopti tinkami ir meškos nagai, kuriuos, anot Lietuvos metraščio, lietuviai mesdavo į mirusiųjų deginimo laužą (Lietuvos metraštis, 60–61).

Įdomu, kad vaizduojant saulėlydį ir tamsą ypač dažnai pasirenkama pušis ir eglė. Šie medžiai tradiciškai siejami su mirtimi, pvz., pušis yra laidotuvių apeigų sudėtinė dalis – pradedant nuo karsto, kuris yra „baltų pušų namečiai, eglų lentų durelės“ (LKŽ), ir baigiant pušinėmis malkomis, kuriomis buvo kūrėnama apeiginė ugnis Šventaragio slėnyje, mitinėse lietuvių kapinėse (Vijūkas–Kojelavičius, 129). *Po pušele (važiuoti), į pušyną nuvažiuoti* reiškia mirti

Saulė ir medžiai verpstėse: a) Bartkuškių k., Ukmergės apskr. (p. 55, Nr. 36); b) Gerkonų k., Debeikių vals., Utenos aps., 1861 (p. 48, Nr. 30); c) Rukšėnų k., Linkmenų vals., Utenos aps., 1887 (p. 23, Nr. 4) // Lietuvių liaudies menas. Verpstės: Katalogas. – K., 1989.

(„Be tolko rodydamas sylas, greit į pušyną (kapus) nuvažiuosi“, LKŽ). Pušies vaizdas lietuvių žodyne prilygsta tamsai, nes *pušinėti* ar *pušį gaudyti* lietuvių kalboje reiškia „lėtai patamsiais vaikščioti“ arba „dirbti patamsiais“ (LKŽ). Tamsumos įspūdis yra tinkama priemonė tamsiajai – vėliškajai ar velniškajai – Saulės gyvenimo pusei išreikšti.

Tad ne dėl vaizdingumo saulėlydis – šviesos pasikeitimas tamsa – apibūdinamas „Kumpa liepa kumpterėjo, tetervinė brankterėjo“. Kaip liudija sakmės, keru (t.y. kel-

mu) pavirsta būtent velnio dovanota teterva (LTR 1044 (59); Vėlius 1987, 74), o mįslėse saulė gali keliauti liepų kelmais: „Atsiritą ritinys per aukštus kalnus, per liepų kelmus ir šmakšt į molio skylę“. – Saulė. (LMD 890(4)). Saulei tiek pat vertingas ir šis, ir kitas pasaulis, todėl „Saulė ir eglės kelmo nelenkia“ (LTt V, 2630), „Saulė medžių nelenkia, t.y. visiems lygiai žiba“ (LLTI PPK).

Iš visų medžių kelmų Saulė išskiria eglės kelmą. Turint galvoje, kad besileidžianti saulė vaizduojama kaip lūžtanti pušis, galima spėti, kad Saulės palydą į kitą pasaulio pusę sudaro spygliuočiai. Žinoma, kad eglė, taip pat kaip ir pušis, susijusi su laidotuvėmis – prie namo barstomos eglėšakės, į kapines vežantis vežimas apkašomas eglėmis arba beržais, iš eglėšakių pinami vainikai (Vėlius 1987, 73). Latviai tiki, kad „jei sapnuoji namuose pjaunant egles, tai namuose kas nors miršta“ (LTT 7042), o „jei eglėje išpjausi kryžių, tai motina miršta“ (LTT 7041). Eglė ir pušis yra žiemą vasarą žaliuojantys medžiai. Tuo galėtume motyvuoti jų apeiginę paskirtį, pvz., eglėšakių barstymą lydint į kapus mirusįjį. Bet eglėms būdinga apskritai kelio, kelionės reikšmės, kalbant tiek apie mirtį, tiek apie išsiskyrimą (kuris iš tiesų yra tik mirties aspektas):

Kad es būtu zinājusi,
Kuŗu ceļu nāve nāk,
Es celiņu nokaisītu
Ar tām egļu skujiņām.

Kad aŗ būčiau žinojus,
Kuriuo keliu mirtis ateina,
Aŗ kelelį nukaiŗščiau
Su tom egļu ņakelēm.

Tdz 49367

Nenāc vairs tu, māmiņ,
Uz bērniem ciemoties!
Lai aizauga tavi ceļi
Ar priedēm, ar eglēm!

Neateik daugiau, mamuŗe,
Pas vaikus svečiuotis!
Tē uzauga tavo keliai
Puŗimis ir eglēmīs.

(Ši daina dainuojama grįžtant iš kapinių) Ld 20037

– Prašau, matinėla,
Manį atslunkyti.
– Nežinau, dukrute,
Katrasai kelutis.
– Kad žiemos kelalis
Eglalam kaiŗsytas,
Kad vasaras kelis
Rūtėlām barstytas.⁵

SIS 1190

Eglės (ir pušys) auga šalia to paties kelio, kuriuo eidama marti patenka į Saulės darželį (žr. aukščiau). Saulė yra to kelio, taip pat ir eglų, augančių pakelyje, globėja, nes būtent Saulė, drauge su Mėnesiu, padovanojo eglėms ir pušims amžinai žalią apdarą:

Žaļa prīdja, žaļa eglā,
Žaļa vysa vasareņa;
Kas tū munu vainuceņu
Žaļa zīdu darynova?
Saule, mēness darynova
Mēnessneicas gaismiņā.

Žalia puŗis, žalia eglē,
Žalia visā vasarēlē;
Kas tā mano vainikēļ
Žaliu ņilku apdegē?
Saulē, mēnuo apdegē
Mēnesienos ņviesojē.

Tdz 55003

Kita žinia liudija, kad žaliavimo privilegiją eglėms ir pušims Dievas suteikė už tai, kad jos nesibodėjo būti kertamos: kiti medžiai ėję skūstis Dievui, kad juos kerta malkoms, o eglė ir pušis nėjusios. Dievo supratimu – „visi medžiai yra tam, kad juos kirstų malkoms“, todėl nuo to laiko nė vienas medis daugiau žiemą nebežaliuoja, išskyrus pušį ir eglę, kurios nesiskundusios (IT 463).

Žaliuojanti eglė simbolizuoja ir gyvenimą, nepertrūkstancią, tolygią laiko atkarpą:

Bērziņ, tavu kuplumiņu	Berželi, tavo vešlumēlis
No vasaras sākumiņa;	Nuo vasaros pradžios,
Eglīt, tavu zaļumiņu	Eglute, tavo žalumēlis
Līdz mūžiņa galiņam.	Lig amželio pabaigos.

Ltdz 1, 4608

O griūvanti, nukirsta eglė yra mirties ženklas:

Tikām sērstu bāliņos,	Tolei viešiu pas brolelius,
Kamēr dzīvi tēvs, māmiņa	Kol gyvas tėvas močiutė,
Kad nomira tēvs, māmiņa,	Kai numirs tėvas, močiutė,
Lai krīt egle celiņā.	Teužgrius kelelį eglė.

Ld 19469

Griuvo pušis, griuvo eglė,
Žemės krašto nepasiekė.
Griuvo mano augumėlis
Ir pasiekė žemės kraštą.

Lekia mano žirgelis, 40

Ten, už žemės krašto, kitame pasaulyje galima rasti kitą (mirusiųjų) Saulę (*aizsaule, viņa saule*). Saulė – dvejopa, nes ji kyla ir leidžiasi, juda gyvybės ir mirties kryptimis:

Divējāda saule tek,	Dvejopa saulē teka,
Tek kalnā, tek lejā;	Tēka kalnan, leidžias slēnin,
Divējāds mans mūžiņš	Dvejopas mano amželis
Ar to vienu dvēselīti.	Su ta viena sielužēle.

Ld 19898

Antruoju (mirties) pavidalu Saulė naktį miega (plg. miegoti: būti mirusiam, žr. Greimas 1990, 161), ir jos guolis įtaisytas ne kur kitur, o eglės ar pušies viršūnėje:

Kupla kupla tā eglīte,	Vešli vešli ta eglutē,
Kur Saulīte nakti gul.	Kur Saulutē nakti miega.

LD 7688

Tumša tumša tā priedīte,	Tamsi tamsi ta pušelē,
Kur Saulīte nakti gul.	Kur Saulutē nakti miega.

LD 10875

Eglė ir pušis yra Saulės augintinės – jos sėtos, jos ravėtos („Egliut žaliuoja... Kas tavi sėja... Mėnulis sėja... Saula ravėja... Kas tavi augina? Saulyte augina...“ LTR 1939 (1); „To to to, pušele žalioji, Kas tave sėjo, to to to? To to to, saulutė sėjo, Mėnuo ravėjo, to to to“ (Sruoga, 88).

Todėl ir saulės spinduliai įsivaizduojami kaip tašomos pušies skiedros (Už marių pušį kerta, į langus skiedros terška. – Saulė teka. LTR 1192 (636)), o laidotuvės užmenamos kaip tašymas:

Einu keleliu pakele,
Randu tašant betašant,
Aukso žvaigždę bešvytruojant
Ir gegužę bekukuojant. – Laidotuvės.

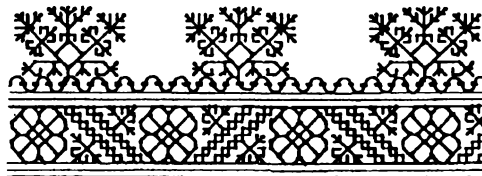
LTt V, 6431

Taigi Saulė – gyvybės reikšmių skelbėja ir įtvirtintoja („Saulėlė gera daro – visa augina“) – tuo pat metu reiškia mirtį ir nykimą. Toks funkcijų ambivalentiškumas nėra išskirtinis reiškinys, nes priešingų reikšmių sandūra yra tipiškas mitologinių vaizdinių struktūros bruožas. Saulė reiškia ir gyvenimą, ir mirtį, bet tos reikšmės griežtai apibrėžiamos konteksto – kitų vaizdinių ir figūrų apsuptyje. Kontekstas išryškina gyvybės ar mirties reikšmes priklausomai nuo to, kuris to paties reiškinio aspektas pasirenkamas. Gyvybė ir mirtis nėra elementarūs reikšmės vienetai, nes mitinėje galvosenoje šios sąvokos turi proceso atspalvį ir sintagminę reikšmę: gimimas ir mirtis yra kraštutiniai gyvybės ciklo taškai, ir slinktis nuo vieno ekstremumo prie kito sukuria ciklinę išraišką. Saulės judėjimas atitinka abstrakčios sintagmatikos formulę: per dieną Saulė apeina vieną gyvybės ciklą: rytą išnyra iš paskandų (*gimsta*), o vakare vėl grįžta į mirties okeaną (dieną apkeliauja žemę, aplankydamą žmones, o naktį valtele apiplaukia vandenį – vėlių buveinę.). Antra vertus, ir metinis Saulės ciklas apima gyvybės –

mirties kategorijas: per Kalėdas Saulė gimsta (rožė prazydo), per Jonines teka, o rudenį pasitraukia į mirties karalystę (žr. Greimas

Saulės medžiai, išsiuvinėti ant moteriškų marškinių rankogalių // Latvu raksti. – Rīga, 1924–31. – T. 2. – P. 366, XXXVII lent.

Saulės „medžiai“ ir „rožės“ vilnonės skaros raštuose // Latvu raksti. – Rīga, 1924–31. – T. 1. – P. 278, XXVIII lent.

Ilustracijas parengė Aistė ANDRIUŠYTĖ

1990, 470–473). Todėl gyvybės ir mirties reikšmės tobulai pasireiškia Saulės ciklu, o pati globališkiausia Saulės reikšmė – gyvenimo ir mirties atskleidimas bei patirtis. Kitas klausimas, ar tai galima pavadinti mitiniu Saulės vaizdiniu. Jei gyvenimą ir mirtį paaiškinsime sau kaip sintaksines priemones, techninius perėjimus iš vienos būsenos į kitą, iš gyvybės į mirtį ir atvirkščiai, tai kur tuomet slypi Saulės prasmė, kas yra toji *šiapusinė* ir *anapusinė* saulė kartu paėmus, Saulė už sintagmatinio suskaidymo ribų? Mums tuo tarpu siūlosi vienintelis atsakymas: realūs tik daiktai. Saulė egzistuoja rožėje, rūtų darželyje, našlaičio ašaroje, vandenyje, ugnyje ir daugybėje kitų dalykų. Simbolika – vienintelis būdas pagauti tai, kas nenusakoma abstrakcijomis, kas atsiskleidžia (pasirodo, kad yra) tik transponuojant tekstą – analo-

giškai kaip prasmė, A.J.Greimo apibrėžimu, atpažįstama esanti tik verčiant iš vienos kalbos į kitą (Greimas 1989, 81), bet neleidžia būti nusakyta. Kalbėjimas apie prasmę yra įmanomas tik vartojant prielinksni *apie*: pvz., kalbėdami apie rožes, mes kalbame apie Saulę. Per daiktus atsiskleidžia pati Saulės gyvybė, ją galima paliesti rankomis ar užuosti kaip malonias kvepiančią gėlę, ji yra ne abstrakčios reikšmės idėja, bet gyva, jaudinanti būtybė. Todėl šis straipsnis – ne globalinės reikšmės analizė, bet prasmės pojūčio ieškojimas.

NUORODOS:

- Balys 1948 – Balys J. Lietuvių tautosakos skaitymai. – D. 2. – Tübingen, 1948.
- Balys 1981 – Balys J. Mirtis ir laidotuvės. – Silver Spring, MD, 1981.
- Balys 1986 – Balys J. Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. – Silver Spring, MD, 1986.
- Basanavičius 1928 – Basanavičius J. Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių. – K., 1928.
- Drizule 1994 – Drizule R. Bäreni, sėdieni latviešu tautos dziesmās // Balta gāja sēdienīte. – Rīga, 1994.
- Dulaitienė–Glemžaitė – Dulaitienė–Glemžaitė E. Kupiškėnų senovė. – V., 1958.
- GRA – Gaidės ir Rimšės apylinkės. – V., 1969.
- Greimas 1989 – Greimas J.A. Semiotika: darbų rinktinė. – V., 1989.
- Greimas 1990 – Greimas J.A. Tautos atminties beiėskant. – Vilnius – Chicago, 1990.
- JSD – Juška A. Lietuviškos svodbinės dainos. – T. 1–2. – V., 1955.
- IT – Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas (Izlase). Sastād. A. Ancelāne. – Rīga, 1991.
- Kaip atsirado žemė – Kaip atsirado žemė. Lietuvių etiologinės sakmės / Sud. N.Vėlius. – V., 1986.
- KID – Lietuvių liaudies dainynas. Karinės istorinės dainos / Par. P.Jokimaitienė, ml. par. Z.Puteikienė. – Kn. 1. – V., 1985.
- Klvd – Prūsijos lietuvių Dainos / Surinko Vilius Kalvaitis. – Tilžėje, 1905.
- Lekia mano žirgelis – Lekia mano žirgelis. Latvių dainos / Vertė S.Geda. – V., 1989.
- LD – Barons K. Latvju Dainas. S. 1. – Jelgavā; 1894; S. 2–5. Pēterburgā, 1903–1915.
- Ld – Bērziņš L. Latvju dainas: pamatziesmas. S. 1–6. – Rīga, 1928–1932.
- LE – Lietuvių enciklopedija. – South Boston, 1954. – T. 4.
- Lietuvos metraštis – Lietuvos metraštis. Bychovo kronika. – V., 1971.
- LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. T. 1–15. – V., 1968–1991.
- LLDK – Misevičienė V. Lietuvių liaudies dainų katalogas. – T. 5. – Šeimos dainos. – V., 1982.
- LLTI PPK – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto patarlių ir priežodžių kartoteka.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.
- LTD – Endzelins J. R. Klaustīņš. Latvju tautas dainas. S. 1–10. – Rīgā, 1928–1932.
- LTDz – Latviešu tautas dzīvesziņa 2: daba, debesis, dievības. Sakārt. A.Rudzīte. – Rīga, 1990.
- Ltdz – Latviešu tautas dziesmas. S. 1–5. Sakārt. O.Ambainis, A.Ancelāne, K.Arājs un cit. – Rīga, 1979–1984.
- LTDz – Latviešu tautas dziesmas: Izlase. S. 1–3. Sakārt. O.Ambainis un cit. – Rīgā, 1955–1957.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTT – Latviešu tautas ticējumi. Sakr. un sakārt. prof. P.Šmits. – Rīgā, 1940–1941.
- LTT – Lietuvių tautosaka. T. 1–5. / Par. V.Baranauskienė, B.Kazlauskienė, B.Uginčius, L.Sauka, A.Seselskytė ir kt. – V., 1962–1968.

- Mežalė 1992 – Mežale B. Akmens įvaizdis ir jo poetinės paralelės sprendžiant mirties / gyvenimo temas latvių liaudies dainose. – V., 1992.
- RD – Rēza L. Lietuvių liaudies dainos. – T. 1. – V., 1958.
- SDŽ – Stanevičius S. Dainos žemaičių. – V., 1954.
- Slaviūnas 1947 – Slaviūnas Z. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose // Senoji lietuviška knyga. – V., 1947.
- SLT – Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a. / Par. J.Lebedys. – V., 1956.
- SIS – Sutartinės / Sud. ir par. Z.Slaviūnas. – T. 1–3. – V., 1958–1959.
- Sruoga 1949 – Sruoga B. Lietuvių liaudies dainų rinktinė. – K., 1949.
- Stanikaitė 1995 – Stanikaitė E. Gėlių darželiai. // Mūsų kraštas. – 1995. – Nr. 2.
- Sudrabs 1929 – Sudrabs J. Puķu vainags // Latvju tautas dainas. S. 3. – Rīgā, 1929.
- TD IV – Tautosakos darbai. – T. 4. – K., 1938.
- Tdz – Šmits P. Tautos dziesmas. S. 1–4. – Rīgā, 1936–1939.
- Tumėnas 1989 – Tumėnas V. „Roželės“ ornamento simbolika // Krantai. – 1989. – Nr. 12.
- Vėlius 1983 – Vėlius N. Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai. – V., 1983.
- Vėlius 1987 – Vėlius N. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė. – V., 1987.
- Vijūkas–Kojelavičius – Vijūkas–Kojelavičius A. Lietuvos istorija. – V., 1988.

PAAIŠKINIMAI:

1. Variante LTR 1939 (39) yra pastaba: „Vietoj siratėlių sakdavę dar ir saulytele“, t.y. Dievas atsiuntė saulytėlę, kad surinktų obuoliūlus.
2. Našlaičiai yra kaip tikri Saulės vaikeliai, nes pačios Saulės dukrytės našlaitėlės:

Nerauditi jysus, bėrnini,	Neraudokit jūs, vaikeliai,
Na jysus vini bōrineisi:	Ne jūs vieni našlaitėliai:
Sauleitei div' meiteņas,	Saulytės dvi dukrelės,
Obas divi bōrineites.	Abidvi našlaitėlės.

Drizule 1994, 140.
3. „Vėlė – dūšia, die Seele. Tasai žodis kilęs iš kamieno *ve-, turinčio reikšmę ‘pusti, blasen’, iš kurio turime: vėjas, vėtyti, vė-tra ir t.t. Etimologiškai *vėlės* reikšmė ‘putėja’, lygiai kaip ir graikų bei lotynų *anemos* – animus, anima ‘vėjas, dūšia’.“ Basanavičius 1928, XVI.
4. Plg. „Kalėdų rytą rožė pražydo (...) Atbėga elniais devyniaragis (...) Ant jo ragelių kavoliai kalė (...); auksinė taurė-saulė-rožė. Zr. Greimas 1990, 467–469.
5. Var. „Aš paliksiu žymalį (...) Žolių grožių pušelį“. SIS 1183

The Sun's gardens

Daiva VAITKEVIČIENĖ

The instance of the depiction of the Sun by plant motifs in mythology is analysed in the article. Separate images of plants figuratively represent the meanings of the Sun. Let us say, the dominating symbol of the rose represents the Sun as a flower and expresses the vitality and life (a rose is of red colour – the colour of blood and fire). But the image of the rose contains in itself the meaning of death as well – roses are the plants of the flower gardens in Paradise or, in other words, the flowers of the gardens of the Sun. Such investigations of the figurativeness of mythology allows us to present mythic images as visual ones and that are sensually apprehended forms which code the abstract content of life and death.